

Відгук
офіційного опонента про дисертацію
Войцехівської Наталії Костянтинівни
«Конфліктний дискурс в українській художній літературі: структурний,
семантичний, комунікативний і лінгвокогнітивний аспекти»,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук
за спеціальністю 10.02.01 – українська мова
(Інститут мовознавства імені О. О. Потебні НАН України, 2018. – 512 с.)

Дослідження конфлікту як форми взаємодії носіїв мови має давні традиції в науці, оскільки конфлікт є не менш природним станом спілкування, ніж кооперація. Саме конфлікти підштовхують до пошуку нових рішень у розв'язанні будь-якої проблеми, тому що вони є рушієм переосмислення дій комунікантів і часто приводять до конструктивної взаємодії. Ще в античності було закладено логіко-риторичні підвалини вирішення конфліктів у межах теорії аргументації і красномовства, а в ХХ столітті представники аналітичної філософії і лінгвопрагматики задали новий вектор вивчення комунікації, що зумовив пріоритетне дослідження конфлікту й кооперації як типів вербального спілкування. Поява окремого дослідницького напрямку – конфліктології – довела необхідність комплексного наукового вивчення конфліктів, що спричинило наукове зацікавлення зазначеної проблематикою у психології, теорії комунікації, неориторичі тощо. У мовознавстві конфлікти здебільшого вивчено як вияв міжособистісної взаємодії (О. Белова, Л. Білоконенко) або як сферу виникнення комунікативних невдач чи девіацій (Ф. Бацевич, Є. Карпіловська, Л. Славова). Дослідження переважно були виконані на матеріалі різних типів дискурсу (політичного, побутового, мас-медійного тощо), утім, художній дискурс як репрезентант конфліктної взаємодії залишався поза увагою науковців, що визначає актуальність дисертації Н. К. Войцехівської.

Художній дискурс представляє особливий комунікативний простір, що об'єднує два рівні спілкування: з одного боку, внутрішньотекстову комунікацію, учасниками якої є персонажі художнього твору, а з іншого – зовнішньотекстову комунікацію, у якій беруть участь автор і читач. Створення в художньому творі «можливого світу», авторської картини світу, що корелює з реальною дійсністю, ускладнює аналіз художнього дискурсу, тому що в ньому, крім того, поєднано об'єктивні й суб'єктивні чинники текстотворення.

У дисертації Н. К. Войцехівської конфліктний дискурс розглянуто на матеріалі українських художніх творів відомих письменників ХХ – початку ХХІ століть, у центрі уваги постали вербальні маркери і репрезентанти конфліктної взаємодії на всіх рівнях мови – лексико-граматичному і текстово-дискурсивному. Авторка не обмежилася лише описом вербальних аспектів конфлікту, а й розглянула невербальні характеристики конфліктного дискурсу, що стало можливим завдяки авторській метамові в художньому тексті. Зважаючи на це, складність поставленого завдання зумовлена взаємодією і взаємопроникненням двох типів дискурсу – конфліктного і художнього, виокремлених за різними параметрами, але поєднаними в межах комунікативної взаємодії персонажів художніх творів. І це завдання, на нашу думку, успішно виконано в дисертації, що представляє комплексний аналіз конфліктного і художнього дискурсів в структурно-семантичному, комунікативному і лінгвокогнітивному аспектах. Усі зазначені наукові напрями репрезентовано в роботі повною мірою, вони ґрунтуються на відповідній методології лінгвокогнітології, лінгвопрагматики, дискурсології, семасіології, невербальної семіотики. Авторка демонструє глибоку обізнаність як з мовознавчими науковими категоріями і поняттями, так і з філософськими та психологічними. Такий підхід відповідає вимогам сучасності, коли наука має синкретичний характер, а вагомі дослідження є здобутком і наслідком багатьох галузей знань.

Дисертація виконана в межах наукової теми відділу слов'янських мов Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України «Східнослов'янський глотогенез і динаміка лінгвальних рівнів української мови в загальнослов'янському контексті», відповідає паспорту спеціальності 10.02.01 – українська мова, характеризується логічністю і структурованістю. У дослідженні виокремлено вісім розділів, що переважно зумовлено її великим обсягом і масштабністю охопленої проблематики. Проте можна було б окремі розділи об'єднати та скоротити теоретичні узагальнення, наявні в перших двох розділах.

У першому розділі «Теоретичні засади вивчення конфліктного дискурсу» витлумачено засадниче поняття дисертації – конфлікт. Передусім надано загальну характеристику терміна в гуманітаристиці і літературознавстві, а також ґрунтовно простежено його етимологію і дефініції в українській мові. Авторка переконливо доводить, що лексема «конфлікт» є запозиченням з німецької мови, проте етимологічно пов'язана з латиною. Заслуговує на увагу і порівняльна характеристика лексеми «конфлікт» у російській, англійській і китайській мовах з уточненням її значення в українській мові (с. 43). Наведені словникові дефініції дають підстави стверджувати про первинність запозичення лексеми «конфлікт» українською мовою на противагу російській, а також на певну специфіку потрактування цього поняття у тлумачних словниках української мови. Складність семантичної структури лексеми «конфлікт» і її семантична кореляція із суміжними за змістом термінами зумовили потребу аналізу концептуального ланцюгу «конфлікт – незгода – заперечення – протиріччя/розбіжності – суперечка/спір/сварка – непорозуміння/нерозуміння – конфронтація – протидія – зіткнення» з метою виявлення співвідношення зазначених понять за лінгвістичними словниками і довідковою літературою інших галузей знань. Підсумовуючи проведений аналіз, Н. К. Войцехівська визначає конфлікт як «дискурс мовленнєвої агресії, що пов'язується з гострими емоційними переживаннями та

характеризується зіткненням протилежно спрямованих цілей, інтересів, позицій, думок співрозмовників, унаслідок чого спостерігаємо прагнення одного мовця задовольнити власну інтенцію на тлі протесту з боку іншого учасника, зокрема через свідому відмову від принципу співробітництва» (с. 51).

Аналізуючи конфліктний дискурс переважно в лінгвопрагматичному аспекті, авторка наводить свідомі й несвідомі анормативи вербальної поведінки комунікантів, що викликають та/або супроводжують конфлікти, уналежнюючи до них комунікативний шум; комунікативні похибки, девіації тощо; комунікативний провал і комунікативне самогубство; комунікативний саботаж; комунікативні невдачі. Окремо розглянуто поняття комунікативних бар'єрів, що ґрунтується на нерозумінні інтенції співрозмовника або неузгодженості комунікативних намірів комунікантів.

У другому розділі «Структурні, процесуальні та квалітативні ознаки конфліктної взаємодії» проаналізовано структуру, особливості виникнення і розвитку конфлікту. Н. К. Войцехівська критично поставилася до концепцій провідних лінгвістів щодо структурних компонентів конфлікту й виокремила комунікативну ситуацію і учасників спілкування в конфліктному дискурсі, що репрезентує комплекс знакових кодів, реалізацію інтенцій, стратегії і тактики (с. 77). Розглядаючи формування й розвиток конфлікту, авторка дисертації виокремлює три стадії розгортання конфліктної взаємодії – початкову (передконфліктну), протистояння (власне конфліктну) і завершальну (постконфліктну). Цілком слушним вдається і висновок про неоднозначність і комплексність причин виникнення конфлікту.

Розглядаючи типи конфліктної взаємодії з опертям на домінантні концепції авторитетних дослідників, авторка, на жаль, не наводить власної типології в цьому розділі. Утім, використання поняття конфліктного дискурсу й послуговування відомими типологіями дискурсивної взаємодії могли б стати тими критеріями, за якими можна виокремити типи конфліктів.

У третьому розділі «Учасники конфліктного дискурсу» увагу зосереджено на комунікативних ролях комунікантів у конфлікті. Насамперед простежено гендерно марковану мовленнєву поведінку, зокрема особливості спілкування жінок і чоловіків, визначені стереотипними ролями в родині. Н. К. Войцехівська аналізує поведінку мовних особистостей конфліктного типу і розмежовує двох основних учасників – опонентів – й додаткових, серед яких підбурювач, організатор, суддя, група підтримки, свідки тощо. Основні учасники конфліктної взаємодії схарактеризовані як мовні особистості конструктивного (кооперативного), конформістського, деструктивного (конфліктного), центрованого і маргінального типів. На нашу думку, цей розділ дещо перенасичений психологічними міркуваннями й має здебільшого характер теоретичних узагальнень, натомість наявний ілюстративний матеріал чіткіше демонструє авторську позицію.

Четвертий розділ дисертації «Сценарії конфліктного спілкування» містить опис моделей розв'язання конфлікту з демонстрацією його основних стадій і особливостей мовленнєвої поведінки учасників. На нашу думку, авторка роботи ототожнює поняття «сценарій» і «модель», аналізуючи конфліктний дискурс. Утім, це поняття різних рівнів і різних методів аналізу дискурсу, тому заявлений метод моделювання, відображений у запропонованих моделях має бути чіткіше розтлумачений і співвіднесений з лінгвокогнітивним виокремленням сценаріїв спілкування в конфліктній взаємодії. Загалом лінгвокогнітивний підхід, представлений у дисертації, на нашу думку, дуже актуальний і перспективний, оскільки зосереджений не на концептології художнього світу, а на його категоризації.

П'ятий розділ «Емоційний стан співрозмовників у конфліктному дискурсі» присвячено дослідженню лінгвокогнітивних механізмів вербалізації конфлікту в художньому тексті. Описані механізми метафоризації емоційного стану учасників конфліктної взаємодії, на нашу думку, є дуже вдалим здобутком дисертації Н. К. Войцехівської. Їх варто потрактовувати як експлікацію моделей когнітивних метафор, розкриття

механізму метафоризації мислення мовної особистості в конфліктній ситуації. Заслугує на увагу й спостереження щодо уподібнення негативних емоцій людини до вогню, рідини або тварини, що вказує на специфіку віддзеркалення картини світу носіїв мови в художньому дискурсі. Проаналізовано вербальні маркери емоцій, що супроводжують конфлікт, – гнів, відраза, зневага. З'ясовано комплекс мовних засобів, що використовуються для вираження означених емоційних станів у конфліктному дискурсі. Потрібно зазначити, що в художніх текстах автор моделює конфліктний дискурс і добирає ті мовні засоби, які, на його думку, увиразнюють конфлікт.

Шостий розділ «Вербальні засоби вираження агресії в комунікативній ситуації конфлікту» зосереджено на лексичних засобах вираження конфліктної поведінки, зокрема інвективах, стилістично-зниженій лексиці, оцінних номінаціях опонента. Авторка наголошує на домінантній ролі граматичних засобів вираження агресивної мовленнєвої поведінки – словотвірних формант (зокрема, суфіксах), граматичних категоріях. У п. 6.5. проаналізовано синтаксичні засоби вираження агресії в конфлікті. Утім, наведені прості і складні речення характерні для будь-яких типів дискурсу, а не лише для конфліктного. Це стосується й описаних у розділі функційних різновидів речень – розповідних, питальних і спонукальних речень. Натомість аналіз ускладнених речень виглядає цілком переконливим, оскільки ґрунтується на виокремлених мовних засобах вираження суб'єктивної модальності, тобто суб'єктивної позиції мовця – учасника конфліктної взаємодії. Відзначимо й аналіз прокльонів і злопобажань, що є одним з основних мовленнєвих засобів вираження агресії в конфліктному дискурсі. На нашу думку, це особливі дискурсивні маркери конфліктності, наявність яких сигналізує про формування й розгортання конфліктної взаємодії. Позитивним вважаємо й вибір і характеристику власне українських формул прокльонів, що є вираження національної лінгвоментальності українців. Наведення комплексу фразеологічних одиниць, уживаних у

конфліктному дискурсі на позначення переважно негативних емоцій учасників спілкування, реалізовано за семантичним принципом, що уможливорює моделювання фразеологічних лексико-семантичних полів репрезентації конфліктності. На увагу заслуговує й виокремлення синтаксичних фразеологізмів на позначення конфліктної взаємодії в межах деструктивної, кооперативної і нейтральної комунікативних стратегій.

Сьомий розділ «Невербальний простір міжособистісного конфлікту» вражає описаним матеріалом і розробленою типологією використаних у конфліктному дискурсі невербальних засобах комунікації. Ґрунтовність і глибина зроблених узагальнень і осяжність матеріалу заслуговує на те, щоб в перспективі зосередити увагу саме на невербаліці конфлікту й представити одержані результати у вигляді словника невербальних засобів вираження конфліктної взаємодії. Н. К. Войцехівська пропонує релевантну для конфліктного дискурсу типологію невербальних засобів, виокремлюючи засоби фізіогноміки, кінесики, такесики, проксемики, фоніки й надвербаліки. Якщо у спонтанному спілкуванні зафіксувати і проаналізувати невербальні засоби досить складно, то в художньому дискурсі завдяки авторським метамовним знакам, це стало можливим, що і продемонструвала авторка дисертації на високому професійному рівні.

Восьмий розділ «Конфлікт як зрежисована комунікативна гра» містить спостереження за конфліктом як театралізованою дією, що зумовлює використання його учасниками певних «масок», комунікативних ролей. Описані явища маскування, псевдозгоди, «ввічливої брехні» тощо, на нашу думку, характеризують не лише конфліктний дискурс, а й художній. Автор створює для персонажів «маски», відповідно до яких і розвивається їхня поведінка. Безумовно, художні конфлікти є віддзеркаленням реальних, однак тут потрібно зважати не лише на «зрежисованість» конфлікту його безпосередніми учасниками, а й автором художнього твору.

Висновки дисертації є ґрунтовними і переконливими, вони повною мірою віддзеркалюють основні результати та відповідають поставленим завданням.

З огляду на вищесказане, дисертація Н. К. Войцехівської є оригінальним комплексним дослідженням українського конфліктного дискурсу, презентованого в художній комунікації, тому і викликає певні міркування та роздуми.

1. Четвертий розділ дисертації присвячено вивченню сценаріїв вирішення конфліктної взаємодії, він охоплює характеристику моделей розв'язання суперечностей, урегулювання конфлікту, згасання й усунення конфронтації, невирішеної суперечки тощо. Кожна модель представлена як комплекс послідовних фаз і стадій з різними комунікативними діями учасників і різними результатами, тобто є по суті сценарієм. Зважаючи на це, постає питання, чи є тотожними поняттями «сценарій» і «модель»? Якщо ні, то чим вони відрізняються саме щодо дослідження конфліктного дискурсу? Крім того, наведені моделі бажано було б проілюструвати додатковими прикладами, не обмежуючи їх однією ілюстрацією.

2. Аналізуючи граматичні засоби вираження вербальної агресії в конфліктному дискурсі, Н. К. Войцехівська стверджує: «Уживаючись у формі 1-ї особи однини теперішнього часу дійсного способу, дієслово набуває ознак перформативу» (с. 232). Проте граматична форма дієслова є лише однією з ознак, на підставі яких уналежнюємо його до перформативів. З огляду на це потребує уточнення авторська позиція щодо визначення перформативів й потрактування як перформативних мовленнєвих актів з дієсловами семантики мовлення (*запитувати, питати* – с. 234).

3. Під час аналізу в дисертації вербальних засобів вираження конфліктної взаємодії, увагу приділено поміж іншим і синтаксичним одиницям – різним типам речень. Ґрунтовно проаналізовано спонукальні, питальні, розповідні синтаксичні конструкції, а також різновиди простих і складних речень. На нашу думку, потребує додаткових пояснень визначена

роль простих і складних речень як маркерів конфліктної взаємодії. У дисертації зазначено, що домінують прості синтаксичні конструкції, а серед складних речень переважають складнопідрядні (с. 242). Чим можна пояснити цей факт?

4. У дисертації Н. К. Войцехівської матеріалом для аналізу послуговували насамперед фрагменти конфліктної взаємодії, вербальні й невербальні вияви конфліктної поведінки персонажів художніх творів, тобто суб'єктно-об'єктна взаємодії внутрішньотекстового простору, що є цілком виправданим. Проте витлумачення художнього дискурсу як комунікативної взаємодії автора і читача, актуалізації постмодерністської концепції «смерті Автора» Р. Барта й посилення зав'язків між автором і адресатом безпосередньо в тексті художнього твору спонукає до роздумів щодо можливості репрезентації зовнішньотекстових конфліктів. Чи можливий конфлікт між автором і потенційними читачами, виражений безпосередньо в тексті? Чи містять проаналізовані художні твори такі приклади, зокрема в діалогах реального/уявного/внутрішньотекстового автора (в авторських відступах, примітках, коментарях, передмові, основному тексті), коли автор звертається до читачів, провокуючи їх до конфліктної взаємодії?

5. Великий обсяг дисертації і її подрібнення на вісім розділів певною мірою ускладнюють сприйняття викладеного матеріалу, тому окремі теоретичні положення (передусім, психолого-філософського змісту) можна було б скороти, надавши перевагу лінгвістичному аналізу, блискуче виконаному й описаному в наступних розділах дисертації. Так, логічним видається об'єднання двох перших розділів, що містять характеристику теоретико-методогійного підґрунтя роботи, а також приєднання останнього розділу, присвяченого конфлікту як зрежисованій грі до третього розділу, у якому розглянуто особливості учасників конфліктної взаємодії.

Утім, усі представлені міркування не мають характеру зауважень, а є роздумами з приводу актуальної проблематики дисертаційної роботи Н. К. Войцехівської. Загалом у дисертації представлено ґрунтовний і

професійний аналіз українського конфліктного дискурсу, що є вагомим внеском у сучасну українську лінгвістику.

За темою дисертаційного дослідження надруковано 34 одноосібних наукових публікацій, серед яких монографія «Конфліктний дискурс: структурно-семантичний і комунікативно-прагматичний аспекти», частина колективної монографії «Україністика: минуле, сучасне, майбутнє III», 15 одноосібних статей у фахових наукових виданнях України, 5 – у зарубіжних наукових виданнях, 6 – у виданнях України, занесених до міжнародних наукометричних баз. Інші публікації додатково висвітлюють одержані результати дослідження. Автореферат віддзеркалює основні положення дисертації.

Дисертація Н. К. Войцехівської «Конфліктний дискурс в українській художній літературі: структурний, семантичний, комунікативний і лінгвокогнітивний аспекти», відповідає пунктам 9–13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 № 567 (зі змінами, внесеними згідно з Постановами Кабінету Міністрів України № 656 від 16 серпня 2016 р., № 1159 від 30 грудня 2015 р. та 567 від 27 липня 2016 р.), а автор роботи заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова.

Офіційний опонент –

доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри прикладної лінгвістики
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова

Н. В. Кондратенко

проф. Кондратенко Н.В.
ЗАСВІДЧУЮ
Висхідний секретар ОНУ імені І. І. Мечникова
С. В. Курандо
05 20 19 р.

Відгук надіслано
до секретарки 07.05.2019 р.
Ученый секретар *Т.В. Радкевич* *Т.В.*